

Dit is een van de raarste schilderijen die ik ooit heb gezien. Het is echt, en tegelijkertijd niet.

Zeg dat wel. Er staan mensen op die druk bezig zijn, maar met heel andere dingen dan je gewoonlijk ziet. Het is geen stad en het is ook geen dorp en er zijn geen straten. Als je goed kijkt, zie je merkwaardige dingen. Zoals een vrouw die een duiveltje vasthoudt. Een vogel en een vos zitten aan tafel. Een man valt door een mand.

Het lijken wel raadsels! Wat is dit voor een schilderij? Wie heeft het gemaakt? En wanneer? Waarom?

Pieter Bruegel de Oude schilderde dit werk in het jaar 1559. Het wordt *De verkeerde wereld* genoemd. Je zou ook kunnen zeggen: *de omgekeerde wereld*. Dat kun je zien aan de wereldbol 🌐 helemaal links op het schilderij. Die staat op zijn kop, want het kruis dat aan de onderkant zit, hoort aan de bovenkant. Bruegel heeft in dit schilderij meer dan honderd geheimen verstopt. Je kunt ze alleen te weten komen als je de Nederlandse taal kent. Het zijn wijze lessen, verpakt in spreekwoorden. Vijfhonderd jaar geleden wist iedereen in Nederland en Vlaanderen wat ze betekenden, maar nu zijn de meeste zo goed als vergeten. In dit boek komen ze weer tevoorschijn. Als je wilt, kun je mee op reis door dit schilderij.

Ja graag, maar mag ik eerst nog iets vragen?

Natuurlijk.

🌐 Zo'n wereldbol met een kruis erop heet een rijksappel. Het kruis stelt de hemel voor en daarom hoort het bovenop te zitten. De koningen en koninginnen die de bol vasthouden, willen ermee zeggen dat ze door God zelf uitverkoren zijn om op aarde te regeren. Vaak hebben zij ook nog een kroon op hun hoofd en een scepter in de hand. Een scepter is een korte staf, meestal met een versiering bovenop. Samen worden scepter, kroon en rijksappel regalia genoemd. Daarmee drukt de vorst uit dat hij of zij het recht heeft om de baas te spelen over iedereen in het land.

De omgekeerde wereld zeg je als iets anders is dan gebruikelijk. Als een kind zijn ouders naar hun slaapkamer stuurt omdat ze ruzie hebben gemaakt, dan is dat de omgekeerde wereld.

← De Nederlandse spreekwoorden (1559) 🌐 Pieter Bruegel de Oude
↗ Portret van Maria II Stuart (tussen 1688 en 1724) 🌐 Jacob Gole
→ Regalia van het Heilige Roomse Rijk, afgebeeld in de *Schedelsche Weltchronik* (1493)

Wat is een spreekwoord eigenlijk?

Dat is een **kant-en-klare** levenswijsheid. In één zin zeg je iets waarvan iedereen weet dat het waar is. Dat is ook wel logisch, want als men een spreekwoord onzin vond, zou het niet van generatie op generatie worden doorgegeven. Met een spreekwoord kun je iets slims zeggen zonder het zelf te hoeven verzinnen. Zoals: **na regen komt zonneshijn**.

Het klopt wel, ja. Al giet het nog zo hard, ééns houdt het op met regenen en gaat de zon weer schijnen.

Je zegt het als iemand het even niet meer ziet zitten: 'Kom op, na regen komt zonneshijn.'

Is kant-en-klaar ook een spreekwoord dan?

Waarom vraag je dat?

Omdat het in vette letters staat. Kant-en-klaar is toch geen levenswijsheid?

Klopt. Je hebt niet alleen spreekwoorden, maar ook gezegden, zegswijzen en uitdrukkingen.

Wat is het verschil?

Dat hoef je pas te weten als je oud bent, maar als je het nu al wilt weten – want **jong geleerd is oud gedaan** – dan kun je het hiernaast lezen.

In dit boek gebruiken we spreekwoord en uitdrukking door elkaar, omdat Bruegel dat ook deed.

Kunnen we nu aan het schilderij beginnen?

☞ Een spreekwoord is een zin die niet verandert. Je gebruikt de woorden min of meer in dezelfde volgorde. Je zegt altijd **na regen komt zonneshijn** en nooit: **voor zonneshijn komt regen**. Een spreekwoord is nooit een vraag. Dus **komt regen na zonneshijn?** is géén spreekwoord. Ook **na regen kwam zonneshijn** is er geen. En een spreekwoord is bijna altijd bedoeld als een levenswijsheid. **Na regen komt zonneshijn** is wijs en **na zonneshijn komt regen** niet, hoewel dat even waar is. Maar als je dat tegen iemand zegt die vrolijk is, dan is het gewoon een nare opmerking. **Jong geleerd is oud gedaan** (wie iets leert op jonge leeftijd, heeft er zijn hele leven nog wat aan) is ook een spreekwoord.

☞ Een gezegde lijkt op een spreekwoord, want het verandert ook niet. En net als bij een spreekwoord betekenen de woorden niet letterlijk wat ze zeggen. Een **geluksvogel** is geen gelukkige vogel, maar een mens die geboft heeft.

←Vaderlandsche spreekwoorden (tussen 1828 en 1853) ☞
onbekende prentenmaker

Maar er zijn verschillen. Zo is een gezegde korter en er staat geen werkwoord in. Het is ook geen levenswijsheid.

Meestal gebruik je een gezegde als onderdeel van een langere zin. Zoals in deze: *ik zette me met hart en ziel in voor beter onderwijs*. Dat wil zeggen dat je je ergens heel erg voor inzet.

Bij een gezegde kun je die zin ook veranderen, maar het gezegde blijft wel hetzelfde: *met hart en ziel zette ik me in voor veiliger verkeer*.

Kant-en-klaar is ook een gezegde. Het betekent dat iets af is en dat je er niets meer aan hoeft te doen. Er moeten streepjes tussen omdat het in de loop der tijd één begrip is geworden.

☞ Staat er in een gezegde wel een werkwoord, dan is het een zegswijze. **De hond in de pot vinden** is er een. Het betekent niet echt dat je een hond in een pot vindt, maar dat je te laat komt voor iets.

Een zegswijze is geen wijze les.

☞ Gezegdes en zegswijzen bij elkaar noem je: uitdrukkingen.

→ *Vaderlandsche spreekwoorden (tussen 1828 en 1853)* ☞ onbekende prentenmaker

Ja, maar eerst nog dit: een spreekwoord kan goed van pas komen in een situatie waarin je niet goed weet wat je moet zeggen. Als iemand verdriet heeft en je wilt iets troostends zeggen, maar je weet niet hoe, dan kun je zeggen: 'Het komt wel weer goed, want na regen komt zonneschijn.'

Of stel je deze situatie voor: je oma komt thuis en treft je opa onderuitgezakt op de bank aan. Ze roept: 'Zit je nou weer met je luie kont op de bank? Vooruit, sta op en ga de kamer stofzuigen.' Je grootouders kijken allebei naar jou: 'Zeg jij er eens iets van!'

Tja, wat moet je dan zeggen?

Als je oma bijvalt, heb je ruzie met opa. Het best zou zijn als je iets zegt waar iedereen tevreden mee is. Iets verstandigs. Maar ja, verzin zo snel maar eens iets! Plotseling valt het je te binnen. Je zegt: **'De boog kan niet altijd gespannen zijn.'**

'Ons kleinkind heeft gelijk,' zegt je opa, 'want ik heb heel de dag gewerkt. Ik mag gerust even op de bank gaan zitten.'

'Inderdaad,' zegt je oma, 'ik stond er niet bij stil dat jij ook een drukke dag achter de rug hebt.'

En zo is er weer vrede in huis en dat komt doordat je, heel slim, een spreekwoord hebt gebruikt.

Kunnen we dan nu eindelijk beginnen?

De boog kan niet altoos gespannen zijn.

Ik zie meteen al een spreekwoord dat ik ken: wie een kuil graaft voor een ander, valt er zelf in. Dat is inderdaad een wijze les!

Ja, want als je iets boosaardigs voorhebt met iemand, word je daar vaak zelf het slachtoffer van.

Maar hier zie je een ander spreekwoord uitgebeeld. Het is namelijk een man die zand in een kuil schept! Als je goed kijkt, zie je dat er een kalf in drijft.

Als het kalf verdronken is, dempt men de put is ook een wijsheid. Iedereen heeft wel eens een situatie meegemaakt waarin het spreekwoord van pas komt. Je hoeft niet te wachten tot er echt een kalf verdronken is om het te kunnen zeggen. Het spreekwoord staat symbool voor situaties waarin eerst iets ongelukkig gebeurt voordat er wat aan gedaan wordt. Het kan iets groots zijn: als de gemeente een zebrapad aanlegt nadat er een voetganger is aangereden. Het kan iets kleins zijn: als je je eigen schoenen pas opruimt nadat je erover gestruikeld bent. De situatie kan verschillend zijn, maar het spreekwoord betekent altijd hetzelfde.

Spreekwoorden bedoelen dus vaak iets anders dan ze zeggen. Zolang iedereen begrijpt wat er bedoeld wordt, is het goed. Als je niet weet wat *als het kalf verdronken is, dempt men de put* betekent, klinkt dat raar. Daarom komen spreekwoorden uit een andere taal vaak komisch of merkwaardig over. **Break a leg** is een Engelse uitdrukking die letterlijk vertaald betekent: *breek een been*. Dat klinkt erg onaardig voor iemand die de betekenis niet kent. Maar je zegt het juist als je iemand die iets spannends gaat doen veel succes wenst. Op het schilderij van Pieter Bruegel zijn meer dan honderd spreekwoorden en uitdrukkingen te zien. Hoeveel precies is onbekend, want Bruegel heeft niet zelf genoteerd welke

spreekwoorden hij heeft uitgebeeld. Of misschien heeft hij dat wel gedaan, maar dan is dat niet bewaard gebleven. Van de meeste spreekwoorden die hij afbeeldde, weten we alleen de betekenis nog omdat het ergens is opgeschreven. Ze werden te lang geleden voor het laatst gebruikt. Spreekwoorden blijven alleen bestaan als ze vaak genoeg

herhaald worden. Als ze niet door de jaren heen steeds opnieuw gezegd worden, vergeet men wat ze ook alweer betekenen. Dan heb je er niks meer aan. Rechtsonder op het schilderij zie je een omgevallen ketel met een man erbij. Dit spreekwoord hoort erbij: **wie zijn pap gestort heeft, kan niet alles weer oprapen**. Er wordt mee

bedoeld, dat als er eenmaal schade is, die nooit meer helemaal goedgeemaakt kan worden. In het Nederlands gebruikt niemand dat spreekwoord meer, maar in het Engels wel: **don't cry over spilled milk**. *Je moet niet huilen om gemorste melk*. Als iets ergs gebeurd is en het kan niet meer goedgeemaakt worden, dan heeft het geen zin om te treuren.

